

3. Жадан І. В. Ціннісний вимір політичної культури в Україні // Культура України: цілісність у регіональній різноманітності. – К., 2009. – С. 137–152.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.; Питер, 1946. – 704 с.
5. Висоцький О. Ю. Демократія, постдемократія та легітиміційна політика // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія : матеріали 6-ї міжнар. наук.-теорет. конф., Київ, 8–9 червня 2007 р. – К. : Фенікс, 2007. – Кн. 1. – С. 55–58.
6. Пушкарева Г. В. Политический менеджмент: учеб. пособ. по курсу “Политические технологии” / Г. В. Пушкарева. – М. : Унив. гуманит. лицей, 2001. – 173 с.
7. Шабров О. Ф. Моделирование политической реальности // Политология : учебник / О. Ф. Шабров; отв. ред. В. С. Комаровский. – М. : Изд-во РАГС, 2002. – С. 448–461.
8. Гончаров В. С. Основы проектирования когнитивного развития школьников : монография / В. С. Гончаров. – Курган : Изд-во Курган. ун-та, 2005. – 195 с.

© Жадан І. В.

Л. О. Кияшко

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК І СТИЛЬОВИХ СТРАТЕГІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

Представлено функціональну модель формування мотивації і навичок політичної участі. Розглянуто особливості типології та індивідуально-стильової організації поведінки в політичній організації. Наведено результати емпіричного оцінювання розвитку навичок політичної участі старшокласників і студентів.

Ключові слова: політична участь, навички політичної участі, стильові стратегії поведінки.

Представлена функциональная модель формирования мотивации и навыков политического участия. Рассмотрены особенности типологии и индивидуально-стилевой организации поведения в политической организации. Приведены результаты эмпирической оценки развития навыков политического участия старшеклассников и студентов.

Ключевые слова: политическое участие, навыки политического участия, стилевые стратегии поведения.

The algorithm model of the development of motivation and skills in political activity are presented. The peculiarities of typology and behaviour individual style in political organization are considered. The results of empirical assessment of the development of students' skills in political involvement are introduced.

Key words: political involvement, skills, style strategies of behavior.

Проблема. Останнім часом до переліку ключових суспільно-політичних проблем долучилася проблема участі людини в політичному житті. Об'єктом уваги українських політичних психологів сьогодні стало, зокрема, вивчення передумов та особливостей упровадження в Україні “демократії участі”, або “партисипативної” демократії (participatory democracy), яка визнає громадськість за партнера або “співучасника” публічних справ, тобто активного суб'єкта суспільно-політичної ситуації. У західній політологічній традиції таку роль громадськості визначають через дефініцію “участь у процесах прийняття рішень” (participation in the decision-making process). Але для закріплення за громадськістю належного статусу суб'єкта політики самої участі, в екзистенційному розумінні (тобто “участь заради участі”), замало. Головною ознакою суб'єктної ролі громадськості стає її спроможність через участь у процесах прийняття рішень впливати на суспільно-політичну ситуацію. Крім того, ширшого тлумачення набуває суб'єкт політичної діяльності: це не просто окремо взятий політик, політичний лідер, а команда, група, партія, що є колективними суб'єктами політичної діяльності [1].

Прояви активності особистості унікальні, але щоб розробити психологічно обґрунтовані програми і технології розвитку вмінь та навичок політичної участі, має сенс цю активність певним чином класифікувати.

Метою нашого дослідження є аналіз підходів до типологізації поведінки молоді в соціально-політичному середовищі та розвитку в неї відповідних умінь і навичок.

Усе більше громадян нашої країни схиляються до думки, що демократичне суспільство існує не там, де є демократичний президент і влада, а там, де більшість громадян здатна жити в демократичному суспільстві. Що ж до здатності громадян жити в демократичному суспільстві, то її формування потребує зусиль і часу, а також розроблення відповідної моделі (рис.).

Спрямованості молоді на розвиток у себе певних умінь та навичок політичної участі передують усвідомлення потреби долучитися до соціально-політичного життя суспільства. Така спрямованість ґрунтується на поінформованості та розумінні основ демократичного устрою, можливості самореалізації в певних громадянських та політичних об'єднаннях. Усвідомлення цього корелює з рівнем громадянської відповідальності (за себе, за групу або за суспільство в цілому) і рівнем мотивації – усвідомлено-рефлексивним або прагматично-імпульсивним. Бажання формувати в себе комунікативні, когнітивні та інші навички виникає й осмислюється на основі попереднього психологічного оцінювання та самооцінювання їх розвитку. І, нарешті, потрібно мати відповідні технології їх формування й розвитку.

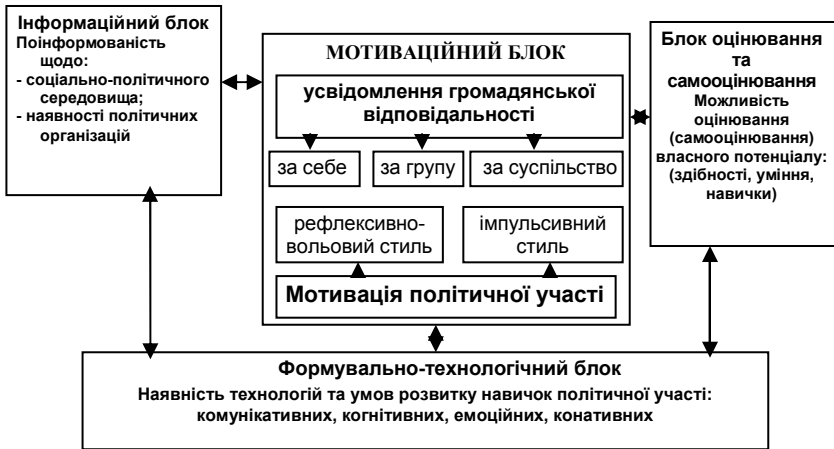

Рис. Функціональна модель формування мотивації та навичок політичної участі

Як уже зазначалося вище, щоб розробити психологічно обґрунтовані програми і технології розвитку вмінь та навичок політичної участі, її слід певним чином класифікувати. Переважна більшість дослідників у своїх спробах побудувати класифікацію стилів активності особистості спирається на пошук домінуючого мотиву активності. Однак складність психологічної структури феномена громадянської активності особистості, її полімотивованість не дозволяють обмежитись одним критерієм. Можна говорити про найбільш значущі риси, які обумовлюють успішність формування громадянської або політичної активності особистості. Це насамперед інтернальність, адаптивні здібності, спрямованість на співпрацю, самоактуалізація і саморозвиток [2].

Існують константні психологічні механізми, що забезпечують відносну незалежність політичної поведінки індивіда від суспільних настроїв. Такими механізмами можуть бути особливості індивідуально-стильової стратегії. Тому дехто з дослідників виокремлює енергетичну характеристику повсякденної поведінки індивіда, що є і зовнішньою умовою, і мірою актуальності індивідуальних настановлень особистості. Так, А. М. Зимічов виділяє три рівні енергетики індивіда: низький, середній і високий, домінування яких означає, що для кожної з цілей життєдіяльності в нашому організмі може активізуватися певна енергетика. При цьому мінімум енергетичного

потенціалу актуалізується для забезпечення самозбереження, максимум – для задоволення ірраціональної з погляду поточної життєдіяльності потреби і творчого перетворення соціальної ситуації [3].

Психологічними ознаками стильової стратегії суб'єкта можуть бути здатність до цілепокладання і воля до дії. Сюди, зокрема, відносять стилі діяльності імпульсивний і керований (рефлексивно-вольовий), які значною мірою відображають особливості формування мотиву. Як інші стильові особливості розглядають когнітивні фактори – внутрішній і зовнішній локус контролю (Дж. Роттер). У першому випадку індивід вважає, що досягнення успіху залежить від нього самого, у другому – від зовнішніх обставин або випадковості.

Поняття “стиль” характеризує інтеграцію внутрішніх і зовнішніх умов. Під *стилем політичної поведінки* ми розумітимемо деяку якість, що характеризує взаємодію особистості і ситуації. Стиль людини характеризує широкий набір властивостей, які утворюють кластери, зв'язки, зчеплення, що дає можливість дослідникам говорити про типи і типологію. На основі виділення таких конструктів і співвідношення їх з показниками індивідуальності виділяють властиві різним групам молоді переваги і типові для кожної групи стратегії політичної поведінки.

Під *індивідуально-стильовою стратегією політичної поведінки* розумітимемо певний контур, що об'єднує всю розмаїтість і варіативність стильових проявів у певну типологію, яка є внутрішньо-особистісним механізмом, що забезпечує перебіг процесу політичної діяльності. У структурі індивідуально-стильової стратегії виділяють когнітивно-регулятивний і емоційно-оцінний компоненти. Кожен з них можна розглядати з двох позицій – динамічної і результативної. За такого розуміння когнітивно-регулятивний блок охоплює, з одного боку, процес пізнання політичної дійсності, а з другого – формування системи політичних знань та вмінь, а також готовність до участі в політичній діяльності. Емоційно-оцінний блок об'єднує сукупність таких видів відносин, як ставлення до себе, ставлення до інших, ставлення до політичної діяльності.

У контексті політичної активності йдеться не тільки про стиль індивідуальної поведінки, а й, власне, про стиль взаємодії з певним політичним оточенням або командою, специфіку ролі, яку суб'єкт бере на себе або здатен виконувати в певній політичній організації чи команді. У політичній психології поняття “політична команда” досі проаналізовано і вивчено недостатньо. Очевидно, що політичну команду можна розглядати як колективний суб'єкт політичної діяльності, який має свою структуру, ознаки, закономірності функціонування та ін. [1].

Детермінантами поведінки індивіда, у тому числі організаційної, є приваблива для індивіда система диспозицій і цінностей, що задається тією чи іншою соціальною структурою, зокрема організацією. На основі цієї системи індивід обирає певну соціальну (організаційну) ідентичність, а також стратегії поведінки. В умовах різноманітності політичних ідеологій та пріоритетів індивідові доступні два рівні свободи, коли йдеться про його поведінку в організації і навіть у суспільстві: 1) приймати/не приймати пропоновані організацією форми і норми поведінки; 2) поділяти/не поділяти філософію, цінності й цілі організації [4]. Тому можна виділити чотири стилі поведінки членів організації (табл. 1):

Таблиця 1

Стилі політичної поведінки

(за параметром ставлення до суспільно-політичних цінностей)

Ставлення до суспільно-політичних цінностей	Ставлення до норм поведінки	
	приймає	не приймає
поділяє	відданий і дисциплінований член суспільства	“оригінал”
не поділяє	“приспосованець”	“бунтар”

Прилучаючись до системи взаємодії з тією чи тією організаційною структурою, суб'єкт виробляє своєрідний стиль поведінки, який згодом стає звичним стереотипом. Як зазначає М. І. Бобнева, проблема *стереотипізації* в організаційній поведінці найчастіше пов'язана щонайменше з двома своєрідними аспектами. По-перше, це проблема залученості: людина, прилучаючись до організаційної діяльності, входячи в структуру організаційних стосунків, мусить перебудувати поведінку приватної особи з огляду на нормативні правила організації. По-друге, стереотипізація може виявлятися як умова минулого досвіду і деформації загального уявлення про природу організаційних норм взагалі або конкретні особливості в даному випадку [5]. Стереотипи можуть виникати внаслідок спотворення механізмів регулювання соціальної поведінки і відповідно впливати на особливості структурування організаційної діяльності та перерозподіл функцій у самій організації [6].

Перелік стереотипних форм поведінки в громадській або політичній організації може бути сформований на основі конкретних проявів. Проте вирішення цього цікавого і важливого завдання вимагає більш достовірної системи критеріїв їх диференціації і класифікації. На думку В. П. Казміренка, схему класифікації стереотипів можна представити за допомогою таких параметрів суб'єктивного сприйман-

ня людиною організаційних процесів: а) прийняття норм; б) засвоєння ролей; в) формування позицій [7, с. 203–205].

Підставою для такої класифікації могли б стати три провідні групи механізмів регулювання організаційної поведінки: а) соціальна залежність; б) соціальний вплив; в) соціальна відповідальність.

Як правило, основними координатами стереотипізації організаційної поведінки виступають: сприймання партнерами характеру ділової активності; стиль спілкування; ставлення до тих, хто оточує, і самооцінка; специфіка ролі або функції в інформаційному і діловому обміні [там само] Виходячи зі специфіки діяльності, пов'язаної з участю суб'єкта в політичному житті та взаємодією з певною політичною або громадською організацією, ми розширили феноменологічний ряд стереотипних форм поведінки додатковими показниками: характер соціальної залежності, соціального впливу; рівень соціальної відповідальності (за себе, за організацію, за суспільство); характер самоактуалізації і саморозвитку. Типологізацію стереотипних форм політичної поведінки (табл. 2) побудовано згідно з класифікацією проявів політичної активності, запропонованою лабораторією психології політичної участі [4].

Таблиця 2

Характеристика стилів стереотипної поведінки суб'єкта в політичній (громадській) організації

Стилі	Характер соціальної активності	Стиль спілкування, характер соціальної залежності і соціального впливу	Ставлення до політики та оточуючих, характер самореалізації і саморозвитку	Специфіка ролі та функцій в організації, рівень соціальної відповідальності
“Активіст”	Самостійний, цілеспрямований, не потребує контролю. Неформальний лідер колективу. Генерує громадську думку, упорядковує стосунки	Генератор ідей і пропозицій. Схильний до категоричності. Впливає на тих, хто його оточує, схилиючи опонентів на свій бік. Спрямований на співпрацю	Демонструє стійкість настрою і стосунків. Самооцінка і вимоги до себе та оточення завищені. Вважає участь у політиці своїм громадянським обов'язком	Ініціативний, вирізняється високим рівнем відповідальності за себе, за діяльність організації, а також за суспільство в цілому. Демонструє переконаність у своїх ідеях
“Лідер”	Має яскраво виражені управлінські здібності, здатний довести свою правоту і повести за собою. Уміє добирати й згуртувати команду	Займає позицію лідера, впливовий. Схильний чинити тиск, але так, щоб це не було явно і помітно для інших, оскільки враховує їхні думки і бажання	Мотивом його діяльності часто стає прагнення до реалізації власних політичних ідей. Спрямований на розвиток своїх здібностей і політичної кар'єри	У кожній справі повинен бачити можливість підтвердження власного авторитету. Відчуває відповідальність за результати своєї діяльності, організацію та суспільство в цілому

Психологічні проблеми політичної соціалізації та політичної участі

Стилі	Характер соціальної активності	Стиль спілкування, характер соціальної залежності і соціального впливу	Ставлення до політики та оточуючих, характер самореалізації і саморозвитку	Специфіка ролі та функцій в організації, рівень соціальної відповідальності
“Спостерігач”	Діє за ситуацією. Активність обмежується проявами інтересу. Не виявляє ініціативи, не завжди доводить справу до кінця. Схильний до ретельного аналізу політичних подій	Схильний давати вказівки. Із членами організації спілкується в основному на рівних. Прагматик. Завжди має свою точку зору на політику	Схильний до упередженої і неадекватної оцінки, іронічний. До інших занадто вимогливий. Не цікавиться кар’єрним просуванням в організації	Може нав’язувати протистояння, але сам залишається при цьому осторонь. Відповідальними за справи в організації та суспільстві вважає тих, кому формально належить лідерство або влада
“Виконавець”	Здатний виконувати будь-які види робіт, старанний. Його мотивують власні досягнення, можливість бути корисним. Дисциплінований, дотримується субординації	На нього можна покласти. Готовий надати допомогу або дати ділову пораду. Дотримується організаційних норм і правил. Прислуховується до думки оточення	Доброчесливий, уміє викликати довіру. Ретельно виконує доручення лідерів, які не потребують від нього творчості та ініціативи. Підпорядковується ідеям, які проголошують лідери	Переймається справами організації, відповідає за справи в організації, але бере на себе відповідальність лише в разі потреби. Реагує на критику і похвалу
“Агітатор”	Виконує не всі доручення, а лише ті, які стосуються його безпосередньої діяльності. Із задоволенням береться за роботу, пов’язану зі спілкуванням	Чітко виражає свої думки, знає і розуміє позиції інших. Добре розуміє та підтримує керівника. Аргументовано обстоює свою позицію	Ідеологічні погляди і стосунки стійкі. Володіє почуттям власної гідності, знає чого хоче. Намагається в той чи той спосіб вплинути на оточення	Уміє долати суперечності. Уболіває за розвиток суспільства та організації, як це відповідає його уявленням
“Співрозмовник”	Не виявляє особливого інтересу до громадської діяльності. Без додаткової мотивації не береться ні за які справи, але із задоволенням обговорює з іншими політичні події	Підтримує стосунки в міру необхідності. Йому легше давати поради іншим, ніж діяти самому	Схильний до консерватизму. Діє нерішуче. Не має наміру реалізовуватися та витрачати сили на ниві суспільної діяльності	Дотримується нейтралітету. Рідко бере на себе відповідальність, прагне ухилитися від завдання
“Аналітичний генератор ідей”	Наполегливо працює над розробленням технології розвитку групи та суспільства, цілеспрямований, схильний до творчих рішень	Генератор ідей і нестандартних підходів. Креативний. Завдяки відмінним аналітичним здібностям піддає конструктивній критиці свої і чужі ідеї. Аргументовано відстоює свою точку зору	Стойкий у стосунках, але якщо ці стосунки для нього цікаві. Інколи занадто вимогливий щодо себе, має завищену самооцінку. Потребує визнання своїх ідей та досягнень	Ініціативний, авторитетний, вирізняється високим рівнем відповідальності за розвиток суспільства. Спрямований на співпрацю і досягнення соціального комфорту, готовий надати в разі потреби допомогу

Наукові студії із соціальної та політичної психології

Стилі	Характер соціальної активності	Стиль спілкування, характер соціальної залежності і соціального впливу	Ставлення до політики та оточуючих, характер самореалізації і саморозвитку	Специфіка ролі та функцій в організації, рівень соціальної відповідальності
“Експерт-інформатор”	Спрямований на ретельний аналіз політичної інформації. Якщо бачить перспективність і потрібність своєї роботи, здатний працювати швидко і багато	Обізнаний з будь-якого питання. Шукає і знаходить потрібну інформацію, якою охоче ділиться з оточенням. Захищає свою точку зору	Оптиміст, вибагливий у стосунках. Має стійкі політичні уподобання. Самооцінка адекватна	Міра відповідальності залежить від ситуації. У всьому шукає перспективи. В очах інших прагне виглядати інформованим та обізнаним
“Організатор”	Працює наполегливо. Доводить справу до кінця. Будь-яку роботу в команді добре планує та організовує	Комунікація зі всіма членами організації збалансована і стабільна. Прихильник субординації, вимагає цього ж від інших	Відкритий і товариський, самооцінка адекватна. Має наміри кар’єрного зростання в організації та подальшої політичної діяльності	Ініціативний. Долає суперечності та упорядковує стосунки. Має широкий круг інтересів. Відчуває щирю відповідальність за справи в організації
“Абсентеїст”		У спілкуванні не виявляє ініціативи і бажання підтримувати розмову. Вважає за краще відмовчатися	До тих, хто його оточує, байдужий. Самооцінка занижена	Не виявляє цікавості до людей і не потребує нікого
“Нігіліст”	Вважає політику “брудною справою”, принципово не бере участі в політичному житті, навіть у виборах будь-якого рівня	У спілкуванні вимогливий до інших, віддає перевагу однодумцям. Не вірить у спроможність впливати на політику і політичну систему	Має власні погляди на структуру і функціонування політичної системи. Вважає для себе потрібним самореалізуватися в будь-якій неполітичній діяльності	Відчуває відповідальність за власні справи. У всіх суспільних проблемах звинувачує владу
“Байдужий”	Не цікавиться громадським життям, вважаючи, що в житті є більш важливі речі	У спілкуванні на політичні теми не виявляє ініціативи і бажання підтримувати розмову. Вважає за краще відмовчатися	Політикою не цікавиться. Байдужий до всього, що з нею пов’язано. Самореалізується в інших сферах	Конформіст, орієнтується на погляди референтної групи або значущої особи
“Бездіяльний”	Бездіяльний, не має потреби в політичній або громадській діяльності	Ухиляється від розмов на політичні теми. Цінує комфорт і вільне проведення часу, друзів обирає відповідно	Може мати певні політичні погляди, однак не бачить сенсу і не має особистісних ресурсів для політичної участі	Не бере на себе відповідальність за громадські або політичні справи

Можливість ефективного прилучення молодої людини до політичної діяльності пов'язана не лише з її здатністю виконувати певну роль, детерміновану стильовою стратегією, а й із розвитком деяких умінь та навичок, необхідних людині, аби вона могла стати ефективним учасником соціального та політичного життя суспільства.

Щоб оцінити сформованість таких умінь та навичок у молоді, ми провели пілотажне емпіричне дослідження, скориставшись для цього модифікованою методикою Фідлера. За конструкти було визначено психологічні компоненти (табл.2), що охоплюють комунікативні (показники 1–5), когнітивні (6–10), емоційно-вольові (11–15), ціннісно-моральні (16–20) та поведінкові (21–25) якості людини. За 10-бальною шкалою респонденти повинні були визначити необхідний рівень розвитку цих якостей в успішного політика, пересічного громадянина та наявність їх у себе. Респондентами стали 72 учні старших класів загальноосвітніх шкіл і 70 студентів ВНЗ м. Києва (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльна оцінка навичок політичної участі молоді (у балах)

Якості	Успішний політик		Громадянин		Реально у мене	
	школярі	студенти	школярі	студенти	школярі	студенти
Уміння відстоювати свою точку зору	8,1	8,5	8,0	9,5	7,5	9,8
Уміння впливати на думку інших	7,9	8,6	6,9	8,3	6,7	9,6
Уміння толерантно вести дискусію	8,1	8,3	8,0	8,8	7,5	10,0
Уміння слухати інших	7,6	6,6	8,2	8,4	8,2	9,6
Здатність налагоджувати стосунки з новими людьми	8,1	7,3	8,2	9,9	8,0	10,0
Уміння аналізувати інформацію щодо суспільно-політичного життя	8,5	8,4	7,7	9,1	6,2	9,3
Здатність критично оцінювати соціально-політичну інформацію	8,0	7,7	7,6	8,8	5,9	9,2
Здатність протистояти маніпуляціям	8,4	8,6	8,1	8,7	7,7	9,8
Уміння приймати рішення	8,7	8,7	8,8	9,7	8,6	10,0
Уміння узагальнювати інформацію з різних джерел	8,0	8,4	7,9	8,5	7,8	9,7

Якості	Успішний політик		Громадянин		Реально у мене	
	школярі	студенти	школярі	студенти	школярі	студенти
Уміння регулювати (контролювати) свій емоційний стан	8,0	7,3	7,8	9,1	7,3	9,6
Уміння оцінювати (відчувати) емоційні стани інших	6,7	7,3	7,3	8,96	7,7	9,7
Здатність цілеспрямовано діяти для досягнення мети	8,2	7,9	8,2	8,6	8,2	9,7
Здатність рішуче діяти заради суспільного блага	7,9	7,5	7,8	8,2	6,7	8,9
Упевненість у собі	9,0	8,1	8,4	8,8	8,2	9,2
Дотримання у своїй поведінці норм моралі	7,7	7,3	7,9	9,0	7,8	9,5
Уміння дотримуватися даних обіцянок	7,0	6,3	7,7	9,5	8,1	9,7
Пунктуальність	7,8	7,9	7,9	8,7	7,7	9,1
Почуття відповідальності за майбутнє країни	8,2	6,8	7,4	8,5	5,9	8,2
Небайдужість до політичного життя суспільства	8,1	7,1	7,7	8,0	6,1	9,2
Належність до громадської організації (партії, руху)	8,2	7,7	6,7	7,7	5,0	6,8
Активна участь у житті суспільства (школи, класу, групи)	7,8	7,5	7,6	8,2	7,7	8,1
Уміння організовувати заходи	8,3	8,2	7,5	7,6	7,2	9,2
Активна участь у громадських масових заходах	7,8	7,7	7,5	8,6	5,5	8,4
Бажання брати участь у виборах	8,3	8,4	8,7	9,6	3,2	9,3

Результати пілотажного дослідження свідчать про те, що школярі і студенти високо оцінюють розвиток своїх навичок, які можна застосувати у громадській діяльності, і не дуже високо – ці ж якості у сучасних політиків.

У молоді *шкільного* віку дещо знижені показники когнітивного компонента, передусім “уміння аналізувати інформацію щодо суспільно-політичного життя”, “здатність критично оцінювати соціально-

політичну інформацію”. Невисокими балами оцінили школярі такі якості, як “належність до громадської організації (партії, руху)”, “активна участь у громадських масових заходах”, “почуття відповідальності за майбутнє країни”. Ще нижчі показники характеризують якість “бажання брати участь у виборах”.

Студентська молодь поступається успішним політикам лише за показником “належність до громадської або політичної організації”. За іншими показниками самооцінка студентів перевищує оцінку якості успішних політиків, особливо за такими, як “уміння слухати інших”, “уміння дотримуватися даних обіцянок” та “почуття відповідальності за майбутнє країни”.

Висновки. Серед компонентів умінь та навичок політичної участі, що потребують цілеспрямованого розвитку в молоді, слід виокремити насамперед такі: “уміння аналізувати та критично оцінювати соціально-політичну інформацію”, “почуття громадянської відповідальності”, “небайдужість до політичного життя суспільства”.

Першим кроком до розроблення суб’єктно орієнтованих програм формування вмінь та навичок політичної участі молоді стала процедура типологізації в певному політичному середовищі. Критеріями типологізації можуть бути такі стильові параметри поведінки, як характер громадянської активності, стиль спілкування, характер соціальної залежності та соціального впливу, ставлення до інших людей і політиків узагалі, характер самореалізації та саморозвитку в процесі громадської діяльності, специфіка ролі та функцій громадської або політичної організації, рівень громадянської відповідальності.

Література

1. *Тоба М. В.* Політична команда як соціально-психологічний феномен / М. В. Тоба // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. – К.: Міленіум, 2005. – Вип. 4. – С. 215–221.
2. *Жадан Т. О.* Індивідуально-типологічні чинники формування активної громадянської позиції особистості / Т. О. Жадан // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. – К.: Міленіум, 2001. – Вип. 3. – С. 185–187.
3. *Зимичев А. М.* Психология политической борьбы / А. М. Зимичев. – СПб.: Санта, 1993. – 160 с.
4. *Кияшко Л. О.* Вплив ідеологічних стереотипів на політичну участь громадян / Л. О. Кияшко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 19 (22). – С. 186–196.
5. *Бобнева М. И.* Особенности нормативной регуляции поведения человека в организации / М. И. Бобнева // Психологические механизмы регуляции социального поведения. – М.: Наука, 1975. – С. 44–75.
6. *Кримчанинова М. В.* Образ організації як фактор впливу на її культуру / М. В. Кримчанинова // Управління персоналом. – 2004. – № 19-20. – С. 46–49.
7. *Казмирченко В. П.* Социальная психология организаций : монография / В. П. Казмирченко. – К.: МЗУПП, 1993. – 360 с.